

SOCIALNA DRŽAVA IN SOLIDARNOST**

Povzetek. Kljub evropsko podpovprečnemu deležu revnih v slovenski družbi in relativno nizki dohodkovni neenakosti so vsi kazalniki socialne države neugodni in zaskrbljujoči. V prispevku je prikazano, kako se na to problematično stanje odziva slovensko javno mnenje, še zlasti v zvezi z razširjenostjo solidarnostnih vezi. Te niso samo nadrecipročne (ki so sicer zelo redek pojav), pač pa tudi recipročne. Med njimi je smiselno razlikovati dve vrsti recipročnosti, posplošeno in uravnovešeno. Glavno vprašanje prispevka je, kaj se dogaja z obema vrstama solidarnostnih vezi v okolju, kjer se socialna država spreminja v eno ali drugo smer. Primerjanje javnomnenjskih podatkov o (odnosu do) solidarnosti ter deležem družbenega bogastva, namenjenega socialni zaščiti, gre v prid tezi, da večja socialna zaščita soupada z manjšimi deleži uravnovešene recipročnosti glede na posplošeno recipročnost in obratno. V razmerah preskromne ali odsotne socialne države so ljudje prisiljeni dostop do pomembnih virov kompenzirati z razvijanjem uravnovešene recipročnosti, saj ima pri redukciji tveganj posplošena recipročnost omejen domet.

Ključni pojmi: socialna država, socialna politika, javno mnenje, solidarnost, liberalizem, vrednote

Uvod

Iz relativno ugodne statistike o majhnih družbenih neenakostih (nizek Gini koeficient) in na podlagi evropsko podpovprečnega deleža revnih v Sloveniji pogosto izhajajo ocene, da socialna država pri nas ni ogrožena, pač pa je zaradi nje ogrožena ekonomija. Tudi v času najnovejše gospodarske rasti, ko bruto domači proizvod (BDP) narašča že sedmo četrletje zapored in je letna rast dosegla kar 3,2 odstotka, se ponavljajo ocene, da je vlada spet klecnila pred sindikati in zamudila priložnost, »da bi prestrukturirala javni sektor in s tem kaj privarčevala« (Viršek, 2014: 1). Ob tem naj bi relativno

* Dr. Srečo Dragoš, docent na Fakulteti za socialno delo, Univerza v Ljubljani.

** Izvirni znanstveni članek.

nizka neenakost ne bila prednost, temveč glavni problem, ki duši gospodarstvo. Nekateri najvidnejši ekonomisti – celo tisti, ki se izrecno distancirajo od neoliberalizma, – so prepričani, da je pri nas največja težava premajhna inovativnost kot posledica prevelike egalitarnosti. In v tej zvezi tudi jasno pokažejo na domnevnega krivca za takšno stanje: »Naši sindikati se obnašajo kot najbolj egoistične pijavke, ki z nezmanjšano dinamiko pijejo kri svojemu gostitelju, dokler ta ne shira do smrti« (Damijan, 2013). Podobno tudi aktualni minister za finance, Mramor: »Pri nas pa smo šli v drugo skrajnost: neenakosti skoraj ni. To zmanjšuje motivacijo in razvoj« (Marn, 2014). Enako tudi Polanec, ki v povečevanju družbenih neenakosti vidi motivacijski vzvod za večjo gospodarsko rast in posledično sanacijo revščine: »Gre za vprašanje gospodarske rasti, ki je povezano z neenakostjo /.../. Torej bo čez deset let tisti, ki bo revež, imel več, kot ima revež danes« (Biščak, 2005). Zaradi takšnih ocen, ki prevladujejo v političnih in gospodarskih elitah, se podcenjuje vprašanje socialne politike in socialne države. Zato še vedno nimamo konsenza o nekaterih ključnih razvojnih vprašanjih, kot so na primer ta: a) ali je obstoječa stopnja neenakosti v slovenski družbi primerna, prevelika ali premajhna (Srakar in Verbič, 2015); b), ali naj bo socialna politika podrejena ekonomski (ker je prva zgolj »strošek«), naj bo njen sestavni del (kot v bivšem sistemu: Dragoš, 2013; Šefer, 1981) ali bi morala biti avtonomna in enakovredna drugim politikam; c) ali je varčevanje v razmerah, ko se mu ne moremo izogniti, bolj izvedljivo z večanjem obremenitev za spodnje sloje, da bi stimulirali zgornje, ali bi bilo bolje z redukcijo neenakosti zaustaviti poslabšanje razmer za najbolj prizadete.

Podobne dileme so tudi v zvezi z razmerjem med socialno državo in solidarnostjo – če je prve manj, bo več druge oziroma obratno? Kako se javno mnenje odziva na te dileme? Odgovore na obe vprašanji v nadaljevanju preverjam s podatki, zbranimi v okviru mednarodne družboslovne raziskave ISSP (International Social Survey Programme), kjer najdemo (tudi) podatke o socialnih omrežjih prebivalcev iz osemindvajsetih držav z vseh celin. Ob pogostosti prakticiranja solidarnostnih vezi po posameznih državah lahko iz istih podatkov razberemo tudi razumevanje solidarnosti oziroma motivacijo zanjo pri akterjih, torej za kakšno vrsto solidarnosti gre, za posplošeno ali uravnoteženo. Ker je prva manj pogojevana ali celo povsem brezpogojna in druga bolj egocentrična, ni vseeno, katere je več. Z razmerjem med obema vrstama solidarnosti (ki ga izraža indeks IR, oblikovan v ta namen) lahko preverimo, ali obstaja kakšna povezava med vrsto solidarnosti in razvitostjo socialne države, merjene z deležem BDP, namenjenim socialnim izdatkom. Iz tega bo tudi bolj vidno, kam se znotraj teh parametrov uvršča Slovenija.

Socialna država

Konceptualni problemi s socialno državo,¹ kakršna je danes Slovenija, so podaljšek napačnih odgovorov na (pravilna) vprašanja iz začetkov osamosvojitve. Takrat se je z novimi razmejitvami med državo in civilno družbo na pravnem in ekonomskem področju, ki jih je terjal prehod iz socializma v kapitalizem, začelo problematizirati tudi področje socialne varnosti. Največja skrb je bila namenjena potrebi, da mora država v novem, demokratičnem sistemu zagotavljati socialnovarstveno funkcijo ob »čim bolj jasnem razlikovanju med socialno državo in družbo blaginje« (Rus, 1990: 15). Gre za konceptualno skrb o tem, da se nadaljnja ekspanzija socialne države ne bi (več) dogajala na račun »socializacije, socialne integracije in socialne blaginje«, ki jo »lahko zagotavlja le visoko kulturna in visoko etična družba, ne pa država; ta bo omenjene vrednosti razkrajala, če jih bo skušala na lastno pest uresničevati v okviru civilne družbe« (ibid.: 15; podrobneje ibid.: 399–404). Enako so bila usmerjena razmišljanja že nekaj let pred razpadom bivšega sistema, ko so opozarjali na nujnost prestrukturiranja bivših »družbenih dejavnosti«. Takrat so bila v kritikah samoupravnega koncepta socialne države – torej še pred propadom socializma – izpostavljena kot najpomembnejša naslednja vprašanja (Svetlik, 1987):

- kje postaviti skrajno mejo nadaljnjemu razširjanju socialne države;²
- kako izboljšati kakovost državnih storitev (takratnih družbenih služb);
- kako te službe demonopolizirati ter racionalizirati;
- kako preprečiti neželene učinke javnih služb »na knitev sposobnosti ljudi za samoprodukcijo storitev«, saj se je predpostavljalo, da je posledica kolonizacije socialistične države nad civilno družbo tudi v tem, da »propadajo neformalne mreže za samopomoč in za recipročno menjavo dela, zasebnikov ni ali pa ne znajo in si ne upajo prevzeti tveganja za organizacijo proizvodnje storitev« (ibid.: 19–20);
- kako se izogniti dvema ekstremoma: liberalističnemu, kjer so posamezniki »izključno sami odgovorni za svojo blaginjo«, in pa totalitarističnemu, kjer je blaginja »izključna skrb« države (Kolarič, Svetlik, 1987: 30).

¹ *S konceptom socialna država označujem tisti del relativno koherentne in avtonomne institucionalne infrastrukture (načel, zakonov, ustanov, storitev in programov na področju socialne politike), ki se je kot moderna posledica funkcionalne diferenciacije državnega aparata specializirala za regulacijo temeljnih družbenih funkcij: normalizacije, prerazdelitve, socialnega varstva in integracije. Te funkcije lahko socialna država izvaja v različnem razponu, od minimalnega (rezidualnega) do maksimalnega (blaginjskega) obsega.*

² *»Do kod sploh lahko ekspandira formalni storitveni sektor? Kmalu bo polovica ljudi zaposlena samo zato, da bo skrbela za drugo polovico. Ali ni potem bolje, da skrbi vsak zase?« (Svetlik, 1987: 19).*

Četrto stoletje po zgornji analizi vidimo, da je za današnji čas neuporabna. Slabost navedenih opozoril ni v tem, da bi bila napačna, pač pa, ker so enostranska. Danes se ne soočamo z ekspanzijo, nasprotno, problematična je redukcija socialne države in *hkrati s tem* njena penetracija v civilnodružbena razmerja, kar je nasprotna kombinacija od tiste, pred katero se je svarilo v zgornjih argumentih. Nevarnost socialne države, da v imenu blaginje diktira mikrorazmerja med njenimi uporabniki, ne izhaja zgolj iz približevanja k totalitarističnemu ekstremu, ampak tudi k liberalističnemu. Kajti v prožnem kapitalizmu je (tudi) socialna država tista, ki kroji nove »forme socialnosti«, kot dokazuje Lessenich (2013: 37). Pri tem ne gre zgolj za krčenje izdatkov, pravic in programov, pač pa za nekaj več, za celotno »filozofijo spreminjanja socialne politike, ki je trenutno v teku«. Lessenich ta proces označi za »neosocialno« prestrukturiranje socialne države (ibid.: 14), v katerem je neoliberalizem zgolj priročna ideologija za produkcijo samoumevnosti,³ ne pa vzrok tega procesa.

Neosocialne posege na Slovenskem naj na kratko ponazorim s primeri iz štirih področij, na katerih socialna država uvaja nove »forme socialnosti«.

- Gospodinjstva: z desetodstotnim krčenjem denarne socialne pomoči (katerih višina nikoli ni dosegla niti 70 % minimalnih življenjskih stroškov niti 50 % praga revščine) se *v celoti* spremenijo preživetveni vzorci prejemnikov te pravice.
- Legitimnost: nacionalizacija dediščin potomcev pokojnih socialnih upravičencev (v imenu varčevanja in pravičnosti); zaradi tega radikalnega posega v socialne pravice se je povečal osip upravičencev do socialnih pomoči in varstvenega dodatka (slednji pravici se je zgolj v enem samem letu odpovedalo 78 % upravičencev!), kar je dodatno otežilo življenje prav tej kategoriji najrevnejših državljanov (več v: Končno poročilo, 2015: 43–52).⁴ Zaradi istega namena – torej izterjave dedičev zaradi denarnih pravic, ki so jih prejeli njihovi, v revščini umrli starši, – se je zgodil tudi prenos varstvenega dodatka iz predpisov o pokojninskem in invalidskem zavarovanju v ZSVarPre (2010), kajti šele s tem legalističnim trikom prekvalifikacije varstvenega dodatka v socialnovarstveni prejemek je bilo omogočeno njegovo rubljenje dedičem (ibid.: 50).
- Trg dela: cilj denarnih socialnih pomoči ni v tem, da revnim pomagajo iz revščine, nasprotno, gre za sredstvo »aktivizacije« najrevnejših, da bi bili

³ Prav zato »se velik del znanosti o socialni politiki prav tako ne sprašuje o spremenjenih ciljnih socialne politike v današnjih kriznih časih in jih ima za nekaj, čemur gre slediti in kar je sprejemljivo, pojave krčenja socialne države, relativiziranje socialnih pravic ali individualiziranje socialnih tveganj pa jemlje kot samoumevne, 'času primerne' in 'ustrezne sistemu'«. (Lessenich, 2013: 18)

⁴ Po novem izrednih denarnih pomoči ni treba več vračati, obveznost vračanja rednih denarnih pomoči pa se je (dedičem) zmanjšala za eno tretjino in še to samo v primerih daljših izplačil te pomoči (pokojnim upravičencem). Do tretjinske ublažitve omenjenega ukrepa je prišlo šele, ko so tudi njegovi »izumitelji« (Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti) spoznali, da gre za socialno skrajno škodljiv ukrep – kljub temu pa ga še vedno nočejo odpraviti!

bolj »fleksibilni« pri povpraševanju po najslabših, najtežjih, najmanj varovanih zaposlitvah, ki ne omogočajo preživetja nad mejo revščine (*junk jobs*). Kajti če socialna država ne bi revnih državljanov načrtno, sistemsko zadrževala v revščini s pomočmi, ki so bistveno manjše od najnižjih mezd (ki tudi nikoli niso bile občutno višje od praga revščine), potem bi se kapital moral začeti reproducirati brez teh najslabših zaposlitev (*junk jobs*).⁵ Temu je namenjena tudi krožna zanka (*catch 22*), vgrajena v šesti člen ZSVarPre (2010).⁶

- Solidarnost: s krčenjem socialne države se dogajajo tudi spremembe na področju societalne solidarnosti,⁷ kar analiziram v zadnjem razdelku tega besedila (z naslovom *Solidarnost*).

Stanje in trendi

Socialna država je v tesni zvezi s kakovostjo življenja, ta pa je v tesni zvezi z družbenimi neenakostmi. To še zlasti velja za ekonomsko razvitejše države (Wilkinson, Pickett, 2012), med katere spada tudi Slovenija. Pri nas se oba najpomembnejša kazalca dohodkovne neenakosti – tj. Ginijev koeficient in razmerje kvartilnih kategorij (80/20) – povečujeta oziroma poslabšujeta (SURS, 2014), medtem ko se je dolgotrajna brezposelnost povečala za trikrat, med mladimi pa za več kot štirikrat (UMAR, 2015: 69). Število upravičencev do denarne socialne pomoči kot edinega vira preživljanja se zvišuje, kar priznava tudi vlada.⁸ Zgolj pri tistem delu lastništva kapitala, ki je naložen v nepremičninah, je razmerje med najrevnejšo in najbogatejšo desetino prebivalstva pri nas ekstremno, kar 1:527.⁹ To pomeni, da zgornja petina prebivalstva poseduje 57 odstotkov vseh nepremičnin, ostalih 80 odstotkov prebivalstva pa ima v lasti manj kot polovica nepremičninskega fonda; na seznamu prvih 50 najbogatejših fizičnih oseb ima vsak v lasti povprečno 320 nepremičnin, nekateri med njimi jih posedujejo tudi 700 (Mekina, 2013; 2009).

⁵ V tej zvezi govori Lessenich o »socialni teleologiji« socialnih transferjev, kjer je blaginja posameznikov instrumentalizirana za druge namene: »danes spet poteka premik v logiki socialnih pomoči – kar je očitno zlasti (a ne le) v programu 'aktivirajoče' politike trga dela«. (Lessenich, 2013: 92–93)

⁶ V omenjenem členu je najprej rečeno, da ima pravico do denarne pomoči vsak, ki se ne more preživljati z delom, takoj za tem pa sledi dodatek, da uživalec te pravice »ne more biti v ugodnejšem socialnem položaju od tistega, ki si sredstva za preživetje zagotavlja z delom« (ZSVarPre, 2010: člen 6, odst. 4). S to formulacijo so iz socialnih pomoči izključeni zaposleni revni zaradi zaščite ničvrednih delovnih mest.

⁷ Glej op. 18.

⁸ »Zvišanje števila upravičencev kaže, da se ljudem socialna situacija zaostruje« (Vlada RS, 2014: 5).

⁹ Medtem ko je v državah EU razmerje med finančnim in nefinančnim premoženjem enakomerno porazdeljeno med obe lastniški obliki, je za Slovenijo značilno, da je premoženje prebivalstva koncentrirano predvsem v stanovanjih (UMAR, 2015: 70). Ob tem tudi velja, da se je v obdobju krize »najbolj povečal delež posameznikov, ki ima težave pri poravnavanju stanovanjskih stroškov. Njihov delež je leta 2013 znašal 21,2 odstotka oz. 5,1 odstotno točko več kot leta 2008«. (ibid.: 165)

Slovenija je izrazito evropsko nadpovprečna pri hitrosti naraščanja revščine, saj smo po tem kazalniku v samem evropskem vrhu. Medtem ko je v celotni Evropi v letih 2012/2013 delež revnih nekoliko upadel, kar se je zgodilo kljub gospodarski recesiji,¹⁰ se je v Sloveniji revščina povečala za celo odstotno točko, kar je drugi največji porast revščine (takoj za Litvo), zabeležen v evropskih državah v omenjenem obdobju. S tem se je delež revščine v Sloveniji povzpел na raven, ki je še nismo imeli nikoli, odkar jo merimo, tj. s 13, 5 na 14,5 odstotkov, kar pomeni povečanje na približno 291.000 oseb. V tej zvezi so se v istem času občutno poslabšali skoraj vsi kazalci v zvezi z revščino (med 24 ustaljenimi kategorijami, ki jih beleži statistika, se je poslabšanje zgodilo 21 kategorijam; Intihar 2014). Tak porast se ni zgodil niti v socialno in ekonomsko najbolj problematičnih evropskih državah, kot so npr. Grčija, Španija, Ciper, Latvija, Portugalska, Italija, Romunija, Bolgarija, Slovaška, Hrvaška – v zadnjih petih državah so uspeli v istem obdobju revščino celo znižati. Če pogledamo celotno obdobje krize, ki je pri nas trajala predvsem med letoma 2009 in 2013, smo povečali revščino kar za 3,2 odstotni točki,¹¹ kar pomeni, da smo dodatno pahnili v revščino 64.000 ljudi, medtem ko se je povprečen porast revščine v EU zgodil za 0,6 odstotnih točk v enakem obdobju (vse iz: Eurostat, 2015).

Če imamo v novem sistemu več revnih, kot jih je bilo v starem, in če smo evropski rekorderji po množenju revnih – v čem je smisel osamosvojitve? Reakcija na ta naš žalosten evropski rekord se je v Sloveniji zgodila hitro, in sicer v obliki restriktivne socialne zakonodaje, predvsem na področju socialnih prejemkov in v zaostrovanju dostopa do njih (Marn, 2010; Korošec, 2010; Svetlik, 2010; 2010a; Dragoš, 2010; 2010a; Zidar, 2010). Motiv teh restrikcij je bil tale: »Sam sem zagovornik motivacije, ne pa socialne pomoči na lepe oči. Treba je postaviti jasne pogoje, ker sicer na koncu dobiš odgovor: Zakaj bi šel delat, če me preživlja država?«, kot se je izrazil takratni, bivši minister za socialno področje (Marn, 2011: 33). Pri tem vseskozi v osamosvojeni Sloveniji velja, da se višina temeljne socialne pravice¹² ni nikoli približala niti polovici praga tveganja revščine, saj je ostajala pod polovico omenjene meje tudi v času največjih stopenj gospodarske rasti, ki smo jih beležili v

¹⁰ V EU-28 se je revščina zmanjšala za 0,2 oziroma za 0,3 odstotne točke v evropskih državah (Eurostat, 2015).

¹¹ Navedene odstotne točke pomenijo slovensko povečanje revščine za 28,3 odstotka, kar je največji odstotek zvečanja revščine (!), ki je bil zabeležen v EU v omenjenem obdobju. Ne pozabimo: Grčija – najbolj tragična, razpita in načrtno sesuta država – je šele na drugem mestu (torej za Slovenijo), saj je v Grčiji revščina porasla za 17,3 odstotka (za 3,4 odst. tč.). Najpomembnejša razlika v teh tragičnih podatkih pa je tale: v Grčiji, ki ji je udar na najrevnejše sloje vsilila EU, je najrevnejše najbolj ščitila grška vlada, medtem ko je bilo pri nas ravno obratno. Da bi se ubranili diktatu »EU-trojke«, ki ga je zagovarjala največja opozicijska stranka SDS, smo udar varčevalnih ukrepov, grozeč iz EU, nadomestili sami (Mramor) in to v še večji meri od vseh drugih držav EU.

¹² Gre za denarno socialno pomoč osebam, ki so brez sredstev za preživetje (in to ne po svoji krivdi).

konjunktturnih letih pred zadnjo ekonomsko krizo. Še več, celo med letoma 2002 in 2007, torej še v času »debelih krav«, smo bili, kot ugotavljajo statistiki, »priče ukinitvi oziroma krčenju pravic iz različnih naslovov, zaostritvi pogojev za pridobitev le-teh, spreminjanju mehanizma za usklajevanje le-teh pravic (enotni mehanizem usklajevanja za vse pravice) ipd.« (Jacovič, 2010). Pri tem je škandalozni »izum« socialnega ministrstva, da so dediči prejemnikov socialnih pomoči dolžni vračati državi prejeta pomoč njihovih staršev, nastal kasneje. Te nacionalizacije dediščin potomcev najrevnejših nismo odpravili niti letos, ko spet beležimo evropsko nadpovprečno konjunkturo gospodarstva. Kako pojasniti, da bivši minister za socialno politiko verjame, da se socialna pomoč deli kar »na lepe oči« in da je nezaposlenost posledica lenobe prejemnikov te pravice? Do tega ni mogoče priti skozi nobeno teorijo socialne politike in to je nerazumljivo z vidika katerekoli opredelitve socialne države. Po moje se je treba zateči v religiologijo. Zdi se, kot da bi skušali moralni bankrot katolicizma na Slovenskem nadomestiti s protestantizmom, kjer je sklicevanje na delovno etiko v funkciji iskanja edine možne točke za konsenz med levico in desnico, med konservativno, socialdemokratsko in neoliberalno izbiro. Skratka, znano metaforo o svetilniku, ki nam jo je za zgled postavil predsednik republike, smo v zvezi s porastom deleža revnih že uresničili. Slovenija je za Evropo svetilnik, saj označuje čer, ki vodi v brodolom.

Sekretarka dobrodelne organizacije, Zveza prijateljev mladine (ZPS), Anita Ogulin, poroča o drugačnih izkušnjah, kot jih ima bivši minister. V zvezi s prosilci, ki se obračajo na ZPS po pomoč, pravi:

Redki pridejo samo prosit, večina si želi delati, zaslužiti. Ljudje ponudijo sebe, v delovno izrabo. Ja, so klici v sili, so pa tudi izhodi v sili. Na ZPM prihaja precej več žensk kot moških. Žensk, ki so pripravljene delati. Ki so pripravljene prodati svoje telo. Ki so pripravljene prodati svoje organe. Ledvice, oči, to se nam dogaja vsak teden (Kališnik, 2014).

Še bolj od povečevanja deleža revnih so v zvezi z revščino zaskrbljujoči drugi trendi. Povečuje se vztrajanje v revščini,¹³ ki najbolj prizadene prav tiste kategorije, ki so že sicer najbolj prizadete (SI-STAT, 2015), in povečuje se tudi globina¹⁴ revščine revnih (Intihar, 2010).

Za področje socialne zaščite dajemo v Sloveniji občutno manjši delež BDP od evropskega povprečja, pri čemer velja, da tudi ta podatek ni v nikakršni zvezi s kriznimi razmerami v gospodarstvu. Leta 2007, torej pred

¹³ To je problem tistih revnih, ki so revni že dlje časa in se nikakor ne morejo izklopiti iz revščine.

¹⁴ Gre za t. i. »relativno vrzel tveganja revščine« kot (odstotno) razliko med pragom revščine in mediano dohodkov tistih, ki se nahajajo pod pragom tveganja revščine.

sedanjo krizo in v času našega največjega ekonomskega razcveta, smo za socialno zaščito namenili 15,5 % BDP, medtem ko so istega leta evropske države za isti namen porabile 18,3 % svojega BDP (enak negativen trend velja tudi za socialne transferje v naravi; Social Europe, 2014: 48). Tu je treba resno vzeti tudi stalna opozorila neoliberalcev na temo, komu naj bi jemali, da bi dajali. Poglejmo trend v odnosu države do kapitala, ki je pri nas ravno obraten kot pri socialni zaščiti. Če smo pri slednji, kot rečeno, evropsko podpovprečni (po vseh indikatorjih), je pri kapitalu obratno, saj ga kot vir obdavčitve država obravnava izrazito naklonjeno; pri tem je Slovenija najbolj oddaljena od evropskega povprečja, tako rekoč na dnu. Enako škandalozen je trend vplačevanja prispevkov za socialno varnost, kjer so delodajalci izrazito razbremenjeni, seveda na škodo delavcev.¹⁵

Podhranjenost socialnega sektorja je razvidna tudi navznoter: delež skupnih sredstev za socialno zaščito in zdravstvo glede na celotne državnih izdatkov je v Sloveniji pod povprečjem EU-17 in evrskih držav, medtem ko je delež državnih sredstev za gospodarstvo občutno (za tri odstotne točke) nad povprečjem EU-17 in evrskih držav (Freysson, 2012: 5; Freysson, Wahrig, 2013: 2–4). Slovenski delež sredstev za socialno zaščito se vztrajno krči, in to ne glede na rast ali krčenje gospodarstva. Velikost sredstev za socialno zaščito, izraženo kot odstotek BDP, se ni nikoli približal evropskemu povprečju in je imel v zadnjih šestnajstih letih najvišjo vrednost leta 2001 (24,5 %), medtem ko se je na višku krize, leta 2012, skrčil na 18,9 % BDP. Indeks realne rasti sredstev za socialno zaščito je občutno manjši od indeksa realne rasti BDP v vseh letih merjenja (vse iz Eurostat, 2015). Delež zaposlenih na področju socialnega varstva je v Sloveniji več kot dvakrat manjši od evropskega povprečja, podobno velja tudi za javni sektor v celoti, ki je občutno manjši od evropskega. Pri nas je v celotnem javnem sektorju zaposlenih le 19,1 % (od vseh zaposlenih), evropsko povprečje pa znaša 23,2 % (EU 27) oz. 24,5 % (za EU 15), medtem ko je v skandinavskih državah ta delež več kot 30 %. Po tem kriteriju je v Evropi javni sektor bolj podhranjen kot v Sloveniji le še v Bolgariji, Češki, Italiji in Romuniji. Celo najbolj kronične ekonomsko-socialne bolnice, kot so Grčija, Portugalska, Španija, Ciper, Litva in Latvija, so po tem za Slovenijo nedosegljiv vzor, čeprav tudi te še vedno ostajajo pod evropskim povprečjem (UMAR, 2014: 32–33).¹⁶ Kljub

¹⁵ Če omenjeno razliko med vplačili delavcev in delodajalcev (nastalo med letoma 1996 in 2012) primerjamo s stroški države za socialno varnost (za isto obdobje), potem vidimo, da so delodajalci v slabih 17 letih zaradi pol nižje prispevne stopnje od tiste, ki jo plačujejo delavci, vplačali za socialno varnost 8,4 milijarde evrov nižji znesek od delavcev – ta delodajalski »prihranek« za naslova državne olajšave je torej kar za 1,8 milijarde večji od vseh transferjev za nezaposlene in za socialno varnost, ki jih je v istih letih porabila država (BJF, 2012; Dragoš, 2013: 161–162; 2013a: 27–28).

¹⁶ Prav v tem je bistvo te nesrečne, obujene in neresnične krilatice, da je Slovenija spet postala »zgodba o uspehu«, kot se je izrazil finančni minister (Mramor, 19. 4. 2015 – izjava je podana v zvezi z zahtevo, da

temu smo prav v času krize pri nas še bolj skrčili javni sektor, kot to velja za evropsko povprečje, kjer se je delež socialne zaščite glede na BDP okrepil najbolj v kriznih letih, od leta 2009 dalje. Kljub naštetim dejstvom se še vedno ponavljajo neoliberalne nebuloze o tem, da »je za Slovenijo značilen relativno velik javni sektor« (Adam, 2015: 5).

Nikoli nismo vzpostavili avtonomne socialne politike, ki je temelj socialne države. Zanašamo se na primat gospodarske politike, ki so ji podrejene politike na vseh drugih področjih. Vse vlade izhajajo iz vodnate »teorije« o regulaciji družbe, ki je v tem, da se s plimo dvignejo vsi čolni. Da gre za napačno predpostavko, opozarja tudi Piketty: »Sama ekonomska rast je preprosto nesposobna realizirati demokratično in meritokratsko upanje v boljšo družbo, ki ga je mogoče uresničiti le s posebnimi institucijami, vzpostavljenimi za ta namen« (Piketty, 2014: 96). Iz evropske primerjave nacionalnih sistemov socialne zaščite (narejene še v času pred sedanjo gospodarsko krizo, gl.: Frazer, Marlier, 2009) sledi, da slovenski socialni sistem nikakor ne spada med dobro razvite in njegovim uporabnikom nudi (pre) majhno stopnjo socialne varnosti, manjšo celo od nekaterih bivših socialističnih držav, kot so Češka, Madžarska, Romunija in Slovaška. Glede stopnje varnosti pri zadovoljevanju potreb tistim, ki si jih ne morejo zagotoviti sami, smo v predzadnji kategoriji, v kateri se od vseh evropskih držav znajdejo ob Sloveniji le Bolgarija, Malta in Poljska (najslabšo kategorijo po tem kriteriju tvorijo Estonija, Grčija, Italija, Latvija in Litva; *ibid.*: 51). Po trajanju oz. rigo-roznosti socialnih transferjev pa smo v tretji, najslabši kategoriji, tokrat skupaj z Bolgarijo, Italijo in Grčijo. Po obeh kriterijih smo seveda najbolj oddaljeni od skupine nordijskih držav, med katerimi se sicer po posameznih kazalcih znajdejo tudi nekatere bivše socialistične države (Češka, Slovaška, Madžarska), a Slovenija po nobenem.

Zaznave in odzivi Slovencev

Kako se na takšno stanje odziva slovensko javno mnenje? Pričakovano. Strinjanje s trditvijo, da naj se razlike v osebnih dohodkih zmanjšajo, je v vsej zgodovini merjenja slovenskega javnega mnenja (glej SJM '13) večinsko, torej tudi ob razpadu prejšnje države, ko je bil ta delež najmanjši (1990: 51,9%); takoj za tem je narasel čez 70 % in v začetku sedanje ekonomske krize beležil najvišjo izmerjeno vrednost (2009: 87,1 %) ter leta 2013 pristal na 85,7 %. Da so spori med menedžerji, direktorji in delavci ostri (in zelo ostri), meni izrazita večina anketiranih, podobno kot v začetku osamosvojitve (1992: 70,4%; 2013: 62%). Da je odgovornost za primeren življenjski

sedanji varčevalni »kratkoročni ukrepi morajo postati dolgoročni«: <http://www.rtvslo.si/slovenija/mramor-izvesti-strukturne-reforme-brzdati-apetite/363198>).

standard bolj na strani posameznika kot na strani države, je prepričana zgolj desetina anketirancev (na vrhuncu konjunktore, leta 2006: 10,9%, na vrhuncu krize pa 8,5% pritrdilnih odgovorov), medtem ko dobra tretjina meni nasprotno in odgovornost pripiše predvsem državi (2006: 41,1% in 2013: 36,6%).¹⁷ V letu 2013 je 57,5 odstotka anketirancev prepričanih, da Slovenija ni več socialna država, medtem ko jih je bilo na začetku krize istega mnenja manj od polovice (2009: 45,9%). Še nekoliko večjo erozijo legitimnosti je v istem času doživela pravna država, v katero leta 2013 ne verjame 67,1% anketiranih, kar je za dobrih 24 odstotnih točk večji delež od meritev v letu 2009.¹⁸ Pri splošni oceni celotnega obdobja slovenske države od osamosvojitve dalje, je med tremi ponujenimi odgovori doseglo največje strinjanje z oceno, da je bil to »čas poglobljanja socialnih razlik med ljudmi, bogati so postajali še bogatejši, revni še bolj revni« (2011: 50,6%); sredinsko oceno, da »je bilo marsikaj dobrega, pa tudi marsikaj slabega«, je izrazilo 27,4%, najmanjši delež anketiranih pa je prepričalo idealizirano stališče o »napredku in izboljševanju življenjskih razmer ljudi«, zanj se je opredelilo le 10,1%.

Kaj storiti? Če javnost vprašate, kakšne asociacije jim vzbujajo posamezne besede oz. sintagme, so vidnejši in zgovorni zlasti naslednji premiki: od začetka osamosvojitve do leta 2013 je delež pozitivnih odgovorov¹⁹ v zvezi z besedo »narod« upadel z 81,1 na 76,9%; pozitivno vrednotenje besede »socializem« se je zvečalo s 30,9 na 41,1%, medtem ko je navdušenje nad »kapitalizmom« upadlo s 24,6 na 9,6%; »sindikalne pravice delavcev« so pridobile pomembnost z 68,9 na 86,8%; cenjenje »majhnih socialnih razlik« se je zvečalo s 64,4 na 84,5%.

Reformistično stališče, da je »našo družbo treba postopoma izboljšati z reformami«, se je med leti 2008 in 2013 zmanjšalo za več kot polovico in pristalo na 33,9% pritrdilnih odgovorov, kar je verjetno povezano z radikalizacijo javnega mnenja: strinjanje s trditvijo, da je »z odločno akcijo treba korenito spremeniti celoten način delovanja naše družbe«, ki je pred sedmimi leti bilo še izrazito manjšinsko (2008: 12,7%), je postalo stališče večine (v letu 2013 je naraslo na 57,4%). V istem času je konservativno-konformistična drža (da je družbo »treba braniti pred vsakršnim spreminjanjem«) splahnela z 8,7 na zgolj 2,8%. V zvezi s to radikalizacijo pa se je zgodil tudi največji preobrat v meritvah slovenskega javnega mnenja, ki je kadar koli in v zvezi s čemer koli zabeležen v zadnjih nekaj desetletjih: gre za korenit zasuk v primerjanju socializma s kapitalizmom, in sicer na račun slednjega. Vrednotenje kapitalizma in socializma glede na enajst pojmov (iz prvega

¹⁷ Združene so tri skrajne vrednosti na desetstopenjski lestvici.

¹⁸ Združeni odgovori: »sploh nič« in »le malo«.

¹⁹ Združeni odgovori: »pozitiven« in »zelo pozitiven«.

stolpca Tabele 1) pokaže superiornost socializma nad kapitalizmom v vseh pogledih oziroma, pravilneje rečeno, gre za največjo diskreditacijo sedanjega kapitalizma pri nas ter posledično idealizacijo bivšega sistema pred četrto stoletja. Javno mnenje ocenjuje: da je pojem svobode ustrežnejši za socializem kot za kapitalizem, da je neenakost ustrežnejša za kapitalizem kot za socializem, da je blagostanje ustrežnejši izraz za socializem kot kapitalizem, da je sebičnost ustrežnejša za kapitalizem kot za socializem, enako velja za dobiček, za pomanjkanje, napredek, učinkovitost in korupcijo, ki so bolj kapitalistični kot socialistični atributi, medtem ko so za socializem ustrežnejše lastnosti pravičnost in človečnost, pri katerih je kapitalizem kar za 2,5-krat slabši od socializma. V primerjavi s političnimi in akademskimi elitami je v javnosti tudi večji delež strinjanja v zvezi s potrebnostjo univerzalnega temeljnega dohodka, ki ga podpira 36,1% in odklanja le 16,5% anketirancev (36,5% pa jih je o tem neinformiranih; vse v: SJM '13).

Tabela 1: VREDNOTENJE KAPITALIZMA / SOCIALIZMA (%; podatki raziskave SJM, povzeto po Toš in Vovk, ur., 2014)

POJEM	Leto	KAPITALIZEM		SOCIALIZEM	
		ustreza	ne ustreza	ustreza	ne ustreza
Svoboda	2011	57,1	25,7	51,9	31,2
	2013	59,6	30,1	68,4	21,6
Neenakost	2011	58,3	23,6	40,2	42,0
	2013	55,6	31,6	31,1	57,7
Blagostanje	2011	63,1	18,7	30,9	15,3
	2013	42,8	41,3	61,1	24,7
Sebičnost	2011	62,0	20,4	41,7	39,9
	2013	63,5	24,7	23,0	64,1
Dobiček	2011	77,0	5,4	27,0	54,1
	2013	77,0	12,3	40,3	46,7
Pravičnost	2011	34,4	46,4	37,8	43,7
	2013	26,5	61,8	64,9	22,3
Pomanjkanje	2011	37,5	43,6	48,5	33,8
	2013	54,4	33,7	37,8	50,4
Človečnost	2011	36,0	43,6	51,3	28,9
	2013	32,0	55,0	75,0	12,8
Napredek	2011	75,1	7,6	31,8	50,3
	2013	67,1	20,6	57,1	29,9
Učinkovitost	2011	75,7	6,6	25,2	55,4
	2013	62,8	22,8	52,0	33,6
Korupcija	2011	51,3	27,0	51,6	26,4
	2013	65,7	23,2	34,3	50,5

Solidarnost

V sodobnih družbah se spet krepijo tri trdovratne zmote o tržnem gospodarstvu:

- da je tržna ekonomija vsesplošno koristna za celotno družbo;
- da je tržna ekonomija najbolj pravična (tako pri vrednotenju proizvedenih dobrin kot pri nagrajevanju proizvajalcev);
- da tržna ekonomija ni združljiva z drugimi (netržnimi) načini regulacije.

Nič od tega ne drži, res je ravno nasprotno. Tržna ekonomija je koristna samo pri ustvarjanju dobička, na vseh ostalih področjih pa ima več škodljivih kot koristnih posledic. Tržni princip ni pravičen, saj so tržne zakonitosti amoralne (npr. ponudba in povpraševanje). Hkrati pa tudi ni res, da netržni načini reguliranja proizvodnje in delitve ne bi bili združljivi s tržno ekonomijo, torej da so nekakšna motnja, ki jo je treba preprečevati, omejevati ali pa, če to ne gre, vsaj ignorirati. Dejansko velja nasprotno, tržna ekonomija v smislu enotnih lastninskih vzorcev, enotnih možnosti in enotnih pravil za vse akterje nikoli ni bila razvita v »čisti« obliki. Teoretsko in empirično dejstvo je, da »trgi ne delujejo – in ne morejo delovati – samostojno,« kot pravi Amartya Sen, Nobelov nagrajenec za ekonomijo. Kajti »tržna ekonomija v globaliziranih odnosih ne deluje sama – pravzaprav ne more delovati sama niti *znotraj* neke države« (podč. Sen, 2009: 128, 129).

Eden od pomembnih netržnih načinov regulacije medsebojnih odnosov je tudi solidarnost. Gre za najstarejšo družbeno inovacijo, ki je še starejša od pojava tržne menjave. Ker je solidarnost odpornejša na družbene spremembe, saj deluje tudi v kriznih razmerah, ko se trgi zlomijo (npr. vojne, naravne katastrofe, borzni zlomi), se solidarnost ohranja tudi v visoko moderniziranih družbah in v tem smislu lahko rečemo, da je pomembnejša od tržne menjave. V vseh kulturah in v vseh obdobjih – kljub njihovi različnosti – velja antropološko pravilo, da se med bližnjimi člani skupnosti pogosteje prakticirajo solidarnostni odnosi kot pa tržni. A ta prednost solidarnosti je tudi njena slabost. Ker je solidarnost obratno sorazmerna s socialno distanco (s povečevanjem distance med posamezniki ali skupinami solidarnost slabi in izgine), je solidarnost nezadostna za integracijo celotne družbe. Zato jo je treba kombinirati oziroma nadgraditi z drugačnimi – tudi s tržnimi – mehanizmi družbene regulacije. In kaj solidarnost sploh pomeni?

Največkrat se opredelitev solidarnosti reducira na izrazito moralen pojav (Durkheim, 1947; Giddens, 1972; Hawkins, 1979), kar sicer ni napačno, je pa lahko zavajajoče, če gre za moraliziranje. Moralna opredelitev solidarnosti pogosto vodi v enega od treh načinov napačnega sklepanja. Ti so v zvezi z (a) ignoranco, (b) legitimnostjo in (c) redukcijo solidarnostnih vezi:

- a. izhajajoč iz solidarnosti kot moralnega pojava pogosto napačno sklepamo, da solidarnost nima zveze z recipročnimi odnosi, zato jih takrat, ko se pojavijo, ne štejejo za solidarnost, misleč, da je logika »daj-dam« lahko zgolj menjalna, ne pa tudi moralna kategorija;
- b. solidarnosti odrekamo legitimnost takrat, ko znotraj že obstoječih solidarnostnih vezi zaslutimo ali dokažemo nek menjalni tok dobrin in to menjavo napačno razumemo kot pokazatelja slabitve ali celo razkroja solidarnosti;
- c. če je solidarnost (predvsem ali celo zgolj) moralna kategorija, lahko zmotno kvalificiramo za solidarnostne tudi ukrepe sistemske zakonodaje (npr. državne), kar se pogosto dogaja v primerih, ko gre za netržno redistribucijo javnih sredstev v prid spodnjim slojem, kot na primer: zvišanje socialnih pomoči, progresivno obdavčevanje (od katerega bi naj imeli največjo korist najšibkejši), ukrepi socialne politike, izredno zbiranje prispevkov oz. dajatev za določen namen. Kajti dejstvo je, da je vsak od teh ukrepov običajno pospremljen z izdatnim sklicevanjem političnih elit na moralo državljanov.

Če prejemnik skuša neko pomoč povrniti ali pa v primeru, ko ima tudi njen darovalec neko korist, to še ni znak razpada solidarnostnega razmerja niti dokaz njegove odsotnosti. Če imam »dober občutek«, ko sem daroval brezdomcu denar, ali pa se s tem dejanjem vsaj izognem »slabi vesti«, ki bi jo imel ob ignoriranju njegove prošnje, gre kljub psihičnemu ugodju, ki sem ga dobil v zameno kot darovalec, v obeh primerih še vedno za solidarnost. Pogosta napaka pa je, da solidarnost raztegujemo tudi na sistemske ravni, torej tam, kjer je po definiciji ne more biti (glej zgoraj, alinejo c). Solidarnost je lastnost civilne družbe, ne pa zakonodaje, s katero se regulira družba kot celota, kajti družbeni sistem ni skupnost in politični sistem ni isto kot moralni sistem. Zakaj bi tisti del plače, ki ga državi v obliki davka nakazujem za socialno in invalidsko varstvo, veljal za izraz »solidarnosti«, medtem ko bi oni del davkov, ki gre za stroške policije ali za državne subvencije podjetniškemu in kmetijskemu sektorju, imenovali drugače? Do te zmede prihaja vselej, ko se enostranska definicija solidarnosti (»moralni pojav«) uporablja v takšnem družbenem kontekstu, kjer se ena vrsta sistemskih ukrepov ali stroškov razume kot nujne in zelo pomembne, medtem ko druga vrsta sistemskih ukrepov ali stroškov velja za manj pomembne in pogrešljive. Ker se proračunski denar, namenjen sektorju, ki ga pokriva socialna politika, šteje za nekaj manj nujnega in bolj pogrešljivega kot pa proračunski denar, namenjen drugim sektorjem, se stroški za prvo omenjeno postavko kvalificirajo kot izraz »solidarnosti«, stroški za vse druge postavke pa seveda ne; pri njih gre za nacionalno nujnost, samoumevnost idr. V tem smislu je upravičena sintagma Jožeta Ramovša v zvezi s socialnim varstvom, ki da je znotraj državne politike »zadnji vagon družbe« (Ramovš, 2005: 5).

Skratka, res je solidarnost (tudi) izrazito moralen pojav, a ni samo to. Solidarnost je tudi menjava. Zato kriterij solidarnosti ni odsotnost menjalnega razmerja, pač pa stopnja recipročnosti in čas njene realizacije oziroma njuna dorečenost. Ekonomski antropologi (npr. Sahlins, 1999) v zvezi s solidarnostjo razlikujejo tri tipe recipročne menjave, ki jih povzemam v Tabeli 2.

Tabela 2: SOLIDARNOST KOT RECIPROČNOST

Tipi recipročnosti	Opis	Družbena funkcija
1. posplošena	Kar dobim, vrnem v kakršni koli obliki darovalcu takrat, ko bo tudi on potreboval pomoč in če mu jo bom lahko nudil, sicer pa ne.	SOLIDARNOST, krepitev skupnostnih vezi brez zmagovalcev in poražencev
2. uravnovešena	Relativno sočasno in ekvivalentno povračilo, a brez ustvarjanja dobička; ta ni realiziran, ker ni bil niti mišljen.	
3. negativna	Maksimaliziranje lastne koristi na račun ostalih.	TRGOVANJE, kreiranje dobička s transakcijami

Posplošena recipročnost se nanaša na transakcije v smislu »nudenja pomoči in – če je mogoče in potrebno – vračanja pomoči« (ibid.: 238). Kar dobim, vrnem v kakršni koli obliki darovalcu takrat, ko bo tudi on potreboval pomoč in če mu jo bom lahko nudil, sicer pa ne. Terminološko gledano je posplošena recipročnost natančnejši izraz kot pa sintagma o nadrecipročnih odnosih, ki se sicer pogosteje uporablja za označevanje te vrste solidarnosti. Nadrecipročnost je binarna kategorija, ki vzpostavi razliko do recipročnih odnosov zgolj z abstrahiranjem, kar je empirično sporno. Vprašanje je, ali res lahko obstaja nekaj takega, kot je »čisti altruizem«, kjer bi tok dobrin potekal res dosledno zgolj v eno smer. Verjeti v kaj takega je mogoče le, če odmislimo motive in njihove ugodne psihične učinke na izvajalca pomoči in pa druge možne koristi, ki jih je lahko deležen, npr. ugled. V tem smislu altruizem ni nikoli zares »čist« v smislu odsotnosti kakršnegakoli dobitka, saj ga je v interakciji s prejemnikom – in prav zaradi te interakcije – deležen tudi dajalec pomoči (več o tem gl. Stark, Bainbridge, 2007: 104–105).

V primerjavi s posplošeno recipročnostjo gre pri njenem *drugem tipu (uravnovešena recipročnost)* za relativno sočasno in približno ekvivalentno povračilo, a brez ustvarjanja dobička. Pri tem lahko gre celo za vračilo povsem enake stvari, ki je sicer z vidika čiste ekonomske menjave (stvari) nesmiselna, je pa koristna z odnosnega vidika, saj izmenjava darov potrjuje oziroma krepi moralni red skupnosti zaradi integrativne funkcije tovrstnih transakcij. Pogosti etnografski izrazi za ta tip menjave so »darovanje«,

»poročne transakcije«, »prijateljski dogovori«, »mirovni sporazumi« idr. Uravnovešena recipročnost je manj osebna od prvega tipa in je, kot rečeno, bolj podobna trgovanju (tretji tip), a takšnemu, ki je brez dobička, saj ta ni realiziran, ker ni bil niti pričakovan ne z ene ne z druge strani. Družbena funkcionalnost takšnih transakcij je razumljiva šele skozi razlikovanje med njihovo uporabno in simbolno funkcijo: čeprav je zadovoljstvo z uživanjem menjalnega predmeta (storitve) enako tako pri dajalcu kot pri prejemniku, je presežek realiziran v krepitvi medsebojnega sožitja in sodelovanja, ki je sicer ogroženo brez tovrstnih potrditev. V tem smislu se nasprotje prvih dveh tipov recipročnosti zgodi šele v *tretji vrsti menjalnih transakcij (negativna recipročnost)*. Šele tu gre za realizacijo presežka na podlagi nasprotnih interesov vpletenih partnerjev, saj si vsak od njih prizadeva maksimalizirati lastno korist na račun ostalih. Zato etnografski izrazi za negativno recipročnost segajo »prek različnih stopenj zvižčnosti, prevar, tatvin in nasilja do spretno izvedenega plenilskega pohoda« (ibid.: 240). A to ne velja le za ekonomiko kamene dobe, kjer se je tretji tip tudi prvič pojavil. V moderniziranih družbah se je nabor etnografskih oblik negativne recipročnosti občutno podaljšal; eden od najnovejših, ki ga preigravamo tudi v Sloveniji, se imenuje »sanacija bančne luknje na račun davkoplačevalcev«.

Solidarnost je torej recipročnost prvega *in* drugega tipa. V primerjavi s tretjim gre le pri prvih dveh tipih recipročnosti za takšen societalni presežek, ki v krepitvi skupnostnih vezi ne proizvaja zmagovalcev in poraženec. Ker se to dogaja obratno sorazmerno s socialno distanco, je treba v sodobnih družbah njihovo integracijo zagotavljati drugače. Nujna je sistemska intervencija od zgoraj, torej na podlagi neosebnih, formaliziranih, univerzalnih in neprostovoljnih redistributivnih mehanizmov med tistimi, ki imajo in onimi, ki nimajo (npr. skozi socialno politiko).²⁰ Če tretjega tipa recipročnosti ne bomo razlikovali od prvih dveh (le prvi in drugi namreč pomenita solidarnost!), bomo tudi na Slovenskem ponavljali zgodovinsko napako iz prejšnjega sistema. Temeljna slabost bivšega socializma je bila, da smo netržno ekonomijo reševali s sklicevanjem na »solidarnost«,²¹ kar

²⁰ Prerazdelitev je – ob modernizaciji, normalizaciji, varstvu ter integraciji – ena od temeljnih funkcij socialne države (Lessenich, 2013: 23 ss).

²¹ Gre za t. i. sistemsko oz. institucionalno »solidarnost«, vezano na zakonske ali kakšne druge normative akte. Takšna razmerja formaliziranih obveznosti je zelo sporno kvalificirati za solidarnostna, saj so očitno nasprotje societalne solidarnosti, ki je predmet tega prispevka (več o tem gl.: Rus, 1990: 396–400; Lessenich, 2013: 63–67; Ružica, 1985: 25–31). Še več, zamegljevanje pojma solidarnost z njegovim raztegovanjem na sistemske oz. institucionalne dimenzije lahko vodi v manipulacijo: »Ohlapno opredeljena solidarnost razbremenjuje državo obveznosti, ki bi jih bila dolžna izpolniti od tistih državljanov, ki so zdržnili pod socialni minimum, hkrati pa ji omogoča, da v imenu solidarnosti neovirano posega v gospodarstvo in v zasebno življenje ljudi« (Rus, 1990: 397). Citirano pripombo velja razumeti tudi ob podatku, da je Slovenija nad evropskim povprečjem po državni podpori gospodarskemu sektorju (Eurostat, 2015a) in hkrati evropsko podpovprečna po državnem deležu za sektor socialne zaščite (oboje merjeno v % BDP).

je pomenilo, da smo sistemsko – z zakonodajo (torej obvezno) – prelivali sredstva iz dobrih podjetij k slabim, da slednja ne bi propadla. Tako so slaba podjetja preživela, dobra pa vse bolj životarila, kar je vodilo v ekonomsko stagnacijo in sistemski razpad. Danes je drugače: zaradi sistemske »solidarnosti« do neodgovornega poslovanja bank propadajo slaba in dobra podjetja, medtem ko krivci (banke) životarijo. Skratka, s sistemskim zamegljevanjem solidarnosti – z raztegovanjem tega pojma tudi na tretji tip transakcij – razpihujemo probleme, ki so jih preseglji že v ekonomiki kamene dobe. V to smer so šla tudi prva izrecna opozorila v našem prostoru z začetka osamosvojitve, kot npr.:

Če se kljub vsem omenjenim težavam trdovratno ohranja ohlapna več-pomenska opredelitev solidarnosti, razloga za to najbrž ne smemo več iskati v teoretskih pomanjkljivostih levičarskih ideologij, ampak v političnih interesih prevladujočih koalicij. Ohlapna definicija solidarnosti jim namreč omogoča legitimiranje arbitrarnega prelivanja sredstev. (Rus, 1990: 397)

Vprašanje pa je, ali je socialna država obratno sorazmerna s solidarnostjo ali ni. Nekateri tej tezi pritrjujejo, a le pogojno, torej zgolj v primerih, ko gre razvoj socialne države predaleč in s paternalizmom erodira solidarnostne vezi v civilni družbi (»Področje solidarnostnih skupnosti je definitivna meja ekspanzije socialne države: če posega vanje, jih razkraja,« pravi Rus, *ibid.*: 398). Drugi pa omenjeno tezo zagovarjajo brezpogojno, kot na primer ekonomist Janez Šušteršič, ko razlaga bistvo liberalizma. Ker ta po njegovem ščiti posameznikovo svobodo pred vsakršnimi državnimi posegi, se zato liberalizem ne sprašuje,

kaj je družba »dolžna« narediti, da bi pomagala najrevnejšim, ampak se vpraša, kdo ima pravico, da nekomu prisilno vzame del njegovega pošteno pridobljenega dohodka ali premoženja, da bi z njim pomagal neki tretji osebi. In edini logično dosledni odgovor je, da nihče oziroma da se svojemu dohodku v korist drugega lahko odreče le vsakdo sam. /.../ Če to vlogo prevzame država, vsaj delno izrine zasebne socialne pobude in obenem prej ali slej začne početi stvari, ki so povsem neracionalne. Ne zagovarjam sveta, v katerem nekateri umirajo od lakote, drugi pa so neskončno bogati; država se mi preprosto ne zdi najbolj primeren instrument za preprečevanje takega sveta. (Kocijančič, 2014)

Kaj kažejo javnomnenjski podatki o zgornjih dilemi? Je torej smiselno imeti skromnejšo (mogoče nikakršno?) socialno državo, da bi sprostili solidarnost in ohranili svobodo, oziroma, ali krepitev socialne države erodira solidarnostne vezi, vključno s povečevanjem prisile, ker se ljudje morajo odreči »svojemu dohodku v korist drugega«, kot opozarja Šušteršič?

Najprej pogledimo primerjalne podatke za posamezne države²² o prostovoljni aktivnosti ljudi v različnih civilnodružbenih skupinah in organizacijah po posameznih državah, kar je prikazano v Tabeli 3 (prirejeno po Toš, 2013: 652–658).

*Tabela 3: »VELIKO LJUDI PRIPADA RAZLIČNIM SKUPINAM IN ORGANIZACIJAM /.../ PROSIMO VAS, DA NAM ZA VSAKO OD NJIH POVESTE, ALI STE V ZADNJIH 12 MESECIH SODELOVALI PRI NJENI DEJAVNOSTI«
(% aktivnih na štiristopenjski lestvici: »sodeloval enkrat ali dvakrat«
»več kot dvakrat«; prirejeno po Toš, 2013)*

ISSP 2001	Aktivnost v zadnjih 12 mesecih (združeno: sodeloval enkrat + dvakrat + več kot dvakrat; %)						
Država	politična stranka	sindikat, poklicno združ.	cerkev, verska organiz.	športne, kulturne organiz.	dobrodelna organiz., skupina	sosedsko združenje, skupina	druga združenja, skupine
Slovenija	3,7	9,9	11,7	23,2	11,5	10,4	11,8
Madžarska	1,2	5,5	6,3	6,3	2,3	2,0	2,7
Češka	6,2	10,8	13,9	24,1	4,1	7,7	10,5
Poljska	0,6	6,3	5,4	5,6	2,2	2,4	5,2
Latvija	0,6	3,3	5,4	17,2	1,4	3,1	3,6
Vz. Nemčija	3,8	9,3	16,2	41,1	/	7,6	12,8
Rusija	1,0	5,5	3,7	5,5	0,9	1,0	1,5
<i>Nekdanje socialistične (povprečje)</i>	2,4	7,2	8,9	17,6	3,7	4,9	6,9
Norveška	10,5	23,0	20,2	45,6	12,9	23,3	33,8
Danska	5,5	16,8	22,6	44,0	6,8	22,8	24,5
Finska	6,0	21,4	32,0	49,9	12,7	13,1	26,7
ZDA	18,7	16,4	53,1	36,7	29,9	16,2	24,9
V. Britanija	5,6	7,3	23,2	41,0	17,2	9,9	17,2
Japonska	5,5	9,6	8,3	35,6	3,5	35,5	15,9

Kot je razvidno iz zgornje tabele, je v Sloveniji nadpovprečno razvita prostovoljna aktivnost kar v vseh sedmih kategorijah organizacij in združenj – od političnih strank, sindikatov, verskih, kulturnih, športnih organizacij, pa vse do dobrodelnih, sosedskih in drugih združenj oz. skupin – a le v primerjavi z bivšimi socialističnimi državami (zajetimi v raziskavo). Pri tem najbolj odstopamo od povprečja navzgor glede aktivnosti v športnih in kulturnih organizacijah, najmanj pa presehamo povprečje pri udejstvovanju v političnih strankah. Obratno pa velja v primerjavah z zahodnimi kapitalističnimi

²² Gre za raziskavo ISSP (International Social Survey Programme, Social Network, 2001).

družbami, ki večinoma izkazujejo višje deleže aktivnosti od slovenskih; tu smo še najbolj primerljivi z Japonsko in najbolj v zaostanku glede na deleže, ki jih beležijo v nordijskih državah. Ti podatki ne potrjujejo teze o eroziji solidarnostnih procesov zaradi razvitosti socialne države, prej obratno. Argumenti za večjo kritičnost do stanja socialne države pri nas (podani v prejšnjem razdelku) seveda niso dokaz, da smo brez nje, nasprotno. So opozorila o tem, kar podcenjujemo, kar gre narobe, in o tveganjih, kaj lahko izgubimo ob nadaljevanju takih trendov. Socialna država na Slovenskem še vedno obstaja, ima v javnem mnenju izrazito in odločno podporo in predvsem po njeni zaslugi smo v mednarodnih primerjavah socialne kakovosti življenja še vedno uvrščeni zelo ugodno: po indeksu socialnega napredka (SPI - več o tem gl. Porter, 2014) smo na visokem osemnajstem mestu med 132 državami, in to kljub dejstvu, da imamo v skupini najrazvitejših držav, v katero smo uvrščeni, najmanjši BDP na prebivalca (rang SPI je prikazan v drugem stolpcu Tabele 5). Podobno ugodno mesto imamo tudi v mednarodnem rangiranju držav glede nestabilnosti²³ kot tudi po krhkosti,²⁴ saj so pri obeh rangiranjih upoštevani tudi socialni kriteriji. Nestabilnost imamo ocenjeno za zelo nizko (indeks 3,8) in smo takoj za Češko najbolj stabilna država od vseh nekdanjih socialističnih držav (kjer je najslabša Rusija: 6,5). Po indeksu krhkosti pa smo med državami bivšega socializma najboljši z indeksom 32,6 (najslabša je Rusija: 76,5). Torej je verjetnejša teza, da imamo v Sloveniji solidarnostno sfero bolj razvito od bivših socialističnih držav zato, ker socialne države še nismo razkrojili, ne pa zaradi tega, ker imamo s slednjo resne probleme, saj ti kljub izrazito neugodnim trendom še niso večji kot v državah bivšega socializma. V primeru, da bi bilo pravilnejše obratno sklepanje, tudi ne bi mogli pojasniti visokih deležev solidarnosti v nordijskih sistemih, ki imajo hkrati najbolj razvito socialno državo.

A o kakšni vrsti solidarnosti govorimo? To lahko posredno sklepamo iz odziva anketirancev na opredelitev solidarnosti v okviru mednarodne

²³ Indeks politične nestabilnosti (od 0 do 10, kjer višja vrednost pomeni večjo nestabilnost) je sestavljen iz osnovnih pokazateljev ranljivosti držav (dvanajst) in iz ekonomskih pokazateljev (trije). Pokazatelji ranljivosti so: neenakost, zgodovina države, korupcija, etnična razdrobljenost, zaupanje v institucije, status manjšin, zgodovina politične nestabilnosti, verjetnost delavskih nemirov, nivo socialnega varstva, sosesčina države, tip režima (celovita demokracija, pomanykjljiva demokracija, hibridna oz. avtoritarna demokracija), interakcija tipa režima z razdrobljenostjo političnega prostora. Ekonomski pokazatelji: rast dohodkov, nezaposlenost, dohodek na prebivalca (več o tem gl. EIU, 2009: 15–16).

²⁴ Indeks krhkosti držav (od 0 do 100, kjer višja vrednost pomeni večjo krhkost oz. ranljivost) je kombinacija dvanajstih osnovnih socialnih, političnih in ekonomskih pokazateljev, ki so sestavljeni iz več podkazalcev (od treh do enajstih). Osnovni pokazatelji so s področij: demografski pritiski, problematika beguncev, neenakomernost gospodarskega razvoja, skupnostna nasprotja, emigracije, revščina in ekonomska kriza, legitimnost države, javni sektor, človekove pravice in vladavina prava, varnost, konfliktnost elit, verjetnost zunanjih intervencij. V primerjavo je vključenih 178 držav, pri tem pa se vsakoletno analizira na milijone dokumentov (FSI, 2014: 9). Indeks objavlja ameriška nevladna, neprofitna, raziskovalna in izobraževalna organizacija The Fund for Peace, ki jo podpira tudi Fundacija Združenih narodov.

raziskave ISSP 2001. Gre za odnos do trditve, ki se glasi: »Ljudje, ki jim gre dobro, bi morali pomagati prijateljem, ki jim gre slabše«. Soglašanje z navedeno trditvijo lahko uvrstimo v tisto vrsto solidarnosti, ki jo Sahlins imenuje posplošena recipročnost. Za uravnovešeno recipročnost (ki je še vedno del solidarnosti) pa lahko razumemo strinjanje z drugo formulacijo: »Nič ni narobe, če sklepaš prijateljstva le zato, ker ti to lahko enkrat koristi.« Razširjenost obeh vrst solidarnosti prikazujem v Tabeli 4.

Tabela 4: OBLIKE (RECIPROČNIH ODNOSOV) SOLIDARNOSTI (na podlagi mednarodne anketne raziskave ISSP, 2001)

DRŽAVA	RECIPROČNOST ¹		
	posplošena ²	uravnovešena ³	instrumentalna (indeks IR) ⁴
Slovenija	77,8 %	31,0 %	39,8 %
Nekdanje socialistične države ⁵	60,4 %	25,8 %	42,7 %
Nordijske države ⁶	47,4 %	7,5 %	15,8 %
30 držav sveta ⁷	43,0 %	12,5 %	29,1 %

Vir: Toš 2013; lastni izračuni.

¹ Vsota odg.: močno soglašam in soglašam (petstopenjska lestvica).

² Soglašanje s trditvijo: Ljudje, ki jim gre dobro, bi morali pomagati prijateljem, ki jim gre slabše.

³ Soglašanje s trditvijo: Nič ni narobe, če sklepaš prijateljstva le zato, ker ti to lahko enkrat koristi.

⁴ Indeks instrumentalne recipročnosti (IR) je odstotni delež uravnovešene recipročnosti glede na posplošeno recipročnost.

⁵ Povprečje sedmih držav: Vzhodna Nemčija, Madžarska, Češka, Slovenija, Poljska, Rusija, Latvija.

⁶ Povprečje treh držav: Norveška, Danska, Finska.

⁷ Povprečje 30 držav (poleg omenjenih nekdanjih socialističnih in nordijskih še): Avstralija, Zahodna Nemčija, V. Britanija, S. Irska, ZDA, Avstrija, Italija, N. Zelandija, Kanada, Filipini, Izrael - Židi, Izrael - Arabci, Japonska, Španija, Francija, Ciper, Čile, Švica, Brazilija, J. Afrika.

Slovenija močno izstopa po velikem deležu pozitivnega vrednotenja posplošene recipročnosti (77,8%), kar je sicer značilno za države bivšega socializma, s tem da je delež v Sloveniji še za dobrih 17 odstotnih točk višji od drugih nekdanjih socialističnih držav, ki so bile vključene v raziskavo. V primerjavi z državami s socialistično preteklostjo pa izkazujejo v nordijskih državah bistveno nižje soglasje s posplošeno recipročnostjo (47,4%), kar je približno toliko kot povprečje ostalih 30 držav sveta, ki so zajete v raziskavo. Podobno velja tudi za uravnovešeno recipročnost. V primerjavi z vsemi navedenimi državami je uravnovešena recipročnost najbolj razširjena v Sloveniji (31,0%), čeprav tokrat z nekoliko manjšo razliko od povprečja bivših socialističnih držav, a z večjo razliko do povprečja nordijskih držav (7,5%), ki je še manjše od povprečja ostalih držav sveta.

Za preverjanje hipotetične dileme o razmerju med razvitostjo socialne države in solidarnostjo je treba upoštevati razlike med obema vrstama solidarnosti. V ta namen lahko oblikujemo indeks instrumentalne recipročnosti (IR – prikazan je v četrtem stolpcu Tabele 4 in Tabele 5), ki pomeni delež uravnovešene recipročnosti glede na posplošeno recipročnost v posamezni državi. V Tabeli 5 je podana primerjava indeksa IR z razvitostjo socialne države, merjene z odstotnim deležem BDP, ki je namenjen socialni zaščiti.

Tabela 5: PRIMERJAVA INSTRUMENTALNE RECIPROČNOSTI (INDEKSA IR) Z
IZDATKI ZA SOCIALNO ZAŠČITO (v% BDP, leto 2001)

Država (2001)	Socialna kakovost (rang SPI) ^a	Izdatki za socialno zaščito	Indeks IR	Povprečje	
				socialna zaščita	IR
Nemčija	12	29,7	7,9	27,1	14,2
Francija	20	29,6	16,2		
Danska	9	29,2	28,2		
Avstrija	10	28,6	7,2		
V. Britanija	13	26,6	15,1		
Norveška	5	25,4	11,1		
Švica	2	25,4	12,3		
Finska	8	25,0	11,1		
Italija	29	24,8	18,6		
<i>Slovenija</i>	<i>18</i>	<i>24,4</i>	<i>39,8</i>	<i>EU18: 26,7</i>	<i>EU17^c: 15,4</i>
Poljska	27	21,0	77,2	15,6	40,1
Španija	21	19,7	31,8		
Madžarska	32	19,5	7,5		
Češka	23	18,7	17,4		
Kanada	7	16,5 ^b	30,1		
Japonska	14	16,3 ^b	60,1		
Ciper	/	14,9	12,9		
Latvija	31	14,7	31,0		
Irska	15	14,1	16,3		
Rusija	80	12,5 ^c	98,4		
J. Afrika	69	3,1 ^d	58,0		

^a Rang držav glede na indeks socialnega napredka (SPI – Social Progress Index), ki je sestavljen iz treh sklopov kazalcev, ki merijo socialno kakovost v posamezni državi: osnovne človekove potrebe, blaginja, priložnosti; vsak od teh kazalcev združuje štiri podkazalce (več o tem gl.: Porter et al., 2014). V indeksiranje in rangiranje je vključenih 132 držav, razvrščenih od najboljše, ki je na prvem mestu (1. Nova Zelandija), pa do najslabše na zadnjem (132. Čad).

^b Čad.
^c Velja za leto 2000 (OECD).

^d Velja za leto 1993/94; prikazan delež vključuje tudi tovrstne izdatke na lokalnih ravneh (Foley, Klugman, 1997: 191).

^e Velja za leto 2004/5 (Samson et al., 2005: 1).

EU17 zajema vse evropske države, prikazane v tej tabeli.

Slovenija je porabila manjši delež za socialno zaščito (24,4% BDP v letu 2001) od Nemčije, Danske, Avstrije, Velike Britanije, Norveške, Švice, Finske in Italije, a je hkrati izkazala v solidarnostnih odnosih večji indeks instrumentalne recipročnosti (IR 39,8) od omenjenih držav – te imajo ob bistveno večji socialni zaščiti (povprečje 27,1% BDP) občutno manjši indeks IR (14,2) od slovenskega. Podobno razmerje velja tudi za povprečno socialno zaščito na ravni celotne EU, ki je večja od slovenske, in evropskim IR, ki je manjši od našega. Zrcalna slika pa se nakazuje v spodnji polovici tabele, kjer so države s skromnejšim deležem za socialno zaščito (v povprečju 15,6% BDP), a zato z bistveno višjim IR (40,1) od evropskega povprečja, ki je primerljiv s slovenskim IR, oz. malenkost nad njim. Skratka, večja socialna zaščita sovпада z manjšimi deleži uravnovešene recipročnosti glede na posplošeno recipročnost (manjši IR) in obratno, v pogojih manjše socialne zaščite se okrepi instrumentaliziranje obstoječih solidarnostnih vezi. Verjetno zato, ker so v razmerah preskromne ali odsotne socialne države ljudje prisiljeni dostop do pomembnih virov kompenzirati z razvijanjem uravnovešene recipročnosti, saj ima pri redukciji tveganj posplošena recipročnost omejen domet. Na primer, v najbolj razviti socialni državi, Švedski, kjer je značilno visoko zadovoljstvo uporabnikov z javnimi ustanovami, starostniki raje uporabljajo storitve javnega sektorja kot pa pomoč svojih otrok, prav to pa krepi – ne pa slabi – odnose med otroki in pomoči potrebnimi starši, saj so socialne mreže na ta način razbremenjene instrumentalnosti (Lennartsson, 1999). Enak poudarek je viden v Barrettovi raziskavi socialnih omrežij starostnikov, ko pravi, da »tam, kjer je več družinskih članov vpletenih v izvajanje pomoči starostniku, ravno tam pride tudi do pogostejše uporabe formalnih storitev« (Barrett, 1999: 696). Razlika med posplošeno in uravnovešeno solidarnostjo ima lahko tudi konkretne telesne in psihične učinke na posameznike, kar je še zlasti pomembno, kot ugotavlja Perodeau (2000), pri osebah s psihiatričnimi diagnozami in v zvezi z njihovimi načini ter viri psihosocialne pomoči, ki jo uživalci psihofarmakov dobijo iz svojih socialnih mrež.

Sklep

Socialna država v prožnem kapitalizmu oblikuje socialna razmerja – »forme socialnosti« (Lessenich, 2013) – drugače kot prej. V duhu neoliberalne prožnosti socialna država ponotranji ključne mehanizme kapitalistične reprodukcije, seveda še vedno v obsegu in globini, za katero je izvorno specializirana in zadolžena, torej na področju tržne regulacije socialnih interakcij. Problematično ni, da to sploh počne, ampak kako počne. Nevarnost kolonizacije civilne družbe ne izhaja le iz ekspanzije socialne države pri zagotavljanju blaginje za vse državljan(k)e, ki se je začela po drugi svetovni

vojni, ko je sklicevanje na državljanske pravice izpodrinilo meritokratsko merilo posameznikove udeležbe v pridobitni ekonomiji. Socialna država kolonizira civilno družbo tudi z gibanjem v nasprotni smeri: s krčenjem sredstev, z zniževanjem standardov kakovosti pri življenjsko pomembnih storitvah in področjih, z deprofesionalizacijo²⁵ temeljnih socialnih institucij, z ukinjanjem programov, s pogojevanjem dostopa do socialnih pravic ali pa tako, da jih na račun upravičencev redefinira v restriktivno smer.²⁶ Če ključni akterji na področju socialne politike podležejo permanentnemu politično-ekonomskemu licitiranju temeljnih socialnih pravic navzdol, se z manjšanjem sredstev za zagotavljanje teh pravic država ne umika s socialnega prizorišča, pač pa življenja uporabnikov kroji na nov način (z žargonom aktivizacije, fleksibilizacije, individualizacije odgovornosti, racionalizacije).²⁷ Ti neosocialni posegi se izvajajo na različnih področjih, v Sloveniji še zlasti: na področju spreminjanja preživetvenih vzorcev znotraj revnih gospodinjstev, na področju legitimnosti, pri socialnopolitični regulaciji trga dela in na področju societalne solidarnosti. Tudi na slednjo vpliva socialna država v obeh primerih, torej ne le z blaginjsko ekspanzijo v civilnodružbena razmerja (socialistična aspiracija), pač pa tudi v nasprotnem primeru, ko država s socialnega področja abdicira v imenu neoliberalne ideologije (varčevanja, samoaktivacije brezposelnih idr.).

Če solidarnostne vezi motrimo z vidika recipročnih interakcij, lahko razlikujemo dve vrsti prevladujočih motivov za njihov nastanek. Eni so lahko manj pogojevani ali pa celo povsem brezpogojni, v nasprotju z drugimi, z izrazitejšo egocentrično usmerjenostjo (merjeno s pritrdilnimi stališči, da ni nič narobe, če sklepamo prijateljstva le zato, ker nam to lahko enkrat koristi). V prvem primeru govorimo o solidarnosti kot *posplošeni* recipročnosti, v drugem primeru pa o *uravnoteženi* recipročnosti. Analiza pokaže, da v primerih dobro razvitih socialnih držav (merjeno glede na obseg, tj. po kriteriju deleža družbenega bogastva, ki ga država namenjenega za socialno zaščito) večja socialna zaščita sovпада z manjšimi deleži uravnovešene recipročnosti glede na posplošeno recipročnost (manjši indeks instrumentalne recipročnosti – IR). To pomeni, da so za obstoječe solidarnostne vezi med

²⁵ Npr. centrov za socialno delo (Radonjič, 2014).

²⁶ Od začetka izvajanja nove socialne zakonodaje je v zgolj dobrem letu (od 2012 in do aprila 2014) prišlo do velikih zamud pri reševanju pritožb ljudi na drugi stopnji, saj je bilo vloženih »čez 20.000 pritožb na odločbe CSD o pravicah iz javnih sredstev« (Končno poročilo, 2015: 37). Podoben primer masovne in sistemsko povzročene erozije temeljnih standardov so na področju delavskih pravic obrazci »A1« za napotitev delavcev v tujino (Naglič, Čemažar, 2015).

²⁷ »Diskretni šarm nove socialne države – ki ne skrbi več, ampak usposablja, ne kompenzira več, ampak investira, ne alimentira več, ampak aktivira – je v javnosti očitno vžgal« (Lessenich, 2013: 107). Zakaj gre pri tem dogajanju za zgodovinsko transformacijo (razumevanja) socialne države, ki se realizira s teleologiziranjem socialnih pravic (ne pa zgolj za trenutni populistični zagovor zmanjševanja proračunskih izdatkov), več o tem gl.: Dragoš, 2015.

prebivalstvom razvitejših socialnih držav bolj značilni drugi prosocialni motivi kot pa sebični interes. In obratno, v vitkejših socialnih državah je razmerje med obema oblikama solidarnosti v korist uravnovešene recipročnosti in na račun posplošene (večji IR). V razmerah preskromne ali odsotne socialne države so ljudje prisiljeni dostop do pomembnih virov kompenzirati z razvijanjem uravnovešene recipročnosti, saj ima pri redukciji tveganj posplošena recipročnost omejen domet. Skratka, varčevanje pri izdatkih socialne države, ki v slovenskih razmerah nikoli niso dosegali evropskega povprečja, ne spodjeda zgolj temeljev socialne države, pač pa tudi instrumentalizira solidarnostne vezi v egoistično smer.

LITERATURA

- Adam, Frane (2015): V Sloveniji imamo birokratsko-državni kapitalizem (intervju). Sobotna priloga Dela, 25. 4. '15: 4–6.
- Barrett, Anne E. in Scott M. Linch (1999): Caregiving networks of elderly persons: Variation by marital status. *The Gerontologist* 39 (6): 695–704.
- Biščak, Jože (2005): Sašo Polanec, ekonomist (intervju). *Mladina* 9, 3. 3. '05. Dostopno na (12. 12. '14): <http://www.mladina.si/94589/kar-je-dobro-za-bogate-je-dobro-za-reveze/>.
- BJF (2012): Bilten javnih financ, XIV, 9, september '012. Republika Slovenija: Ministrstvo za finance. Dostopno na (29. 9. '12): http://www.mf.gov.si/si/delovna_podrocja/tekoca_gibanja_v_javnih_financah/bilten_javnih_financ.
- Damijan, Jože P. (2013): O ekonomiji in ostalem. Dostopno na (12. 12. '14): <http://damijan.org/2013/01/23/najnizja-stopnja-noonakosti-v-sloveniji/>.
- Dragoš, Srečo (2010): Cesar je gol! *Mladina* 47, 26. 11. '10: 26–27.
- Dragoš, Srečo (2010a): Vrtenje v krogu. *Mladina* 49, 10. 12. '10: 40–41.
- Dragoš, Srečo (2011): Decentralizacija = ultraliberalizacija socialnega varstva. *Socialno delo*, 50 (1): 47–49.
- Dragoš, Srečo (2013): Erosion of Slovenian social policy. *Ljetopis socijalnog rada* 20 (1): 143–170.
- Dragoš, Srečo (2013a): Prihodnost socialne države. *Socialni izziv* 18 (34): 27–29.
- Dragoš, Srečo (2015): Teleologija socialnih pravic. *Socialno delo* 54 (3–4): 137–151.
- Durkheim, Emile (1947): *The Division of Labour in Society*. New York: The Free Press.
- Eurostat (2015): European Commission. Dostopno na http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_li08&lang=en (8. 4. '15).
- Eurostat (2015a): Business enterprise R&D expenditure by economic activity and type of costs. Dostopno na http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=rd_e_berdcostr2&lang=en (3. 5. '15).
- Flaker, Vito, Mateja Nagode, Andreja Rafaelič, Nataša Udovič in Romana Zidar (2010): Individualiziranje financiranja storitev socialnega varstva : protislovja uvajanja dolgotrajne oskrbe. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo, Fakulteta za socialno delo.
- Foley, C. Mark in Jeni Klugman (1997): *The Impact of Social Support: Errors of*

- Leakage and Exclusion. V Jeni Klugman (ed.), *Poverty in Russia: public policy and private responses*. Washington, d. c.: The World Bank, 189–210.
- Frazer, Hugh in Eric Marlier (2009): *Minimum income schemes across EU Member States (Synthesis Report)*. EU: Network of National Independent Experts on Social Inclusion.
- Freysson, Laurent (2012): *Economy and finance*. V Eurostat, *Statistic in focus*. Luxemburg: European Union.
- Freysson, Laurent in Laura Wahrig (2013): *Economy and finance*. V Eurostat, *Statistic in focus*. Luxemburg: European Union.
- Giddens, Anthony, ed. (1972): *Emile Durkheim: Selected Writings*. Cambridge: University Press.
- Hawkins, M. J. (1979): *Continuity and Change in Durkheim's Theory of Social Solidarity*. *The Sociological Quarterly* 20 (1): 155–164.
- IEU (2009): *Manning the barricades, Special Report*. London: The Economist Intelligence Unit Limited.
- Intihar, Stanka (2010): *Merjenje blaginje prebivalcev na oddelku za statistiko življenjske ravni*. Radenci: SURS, Statistično društvo Slovenije, 1–35. Dostopno na http://www.stat.si/StatisticiDnevi/Docs/Radenci%202010/INTIHAR_Radenci%202010-prispevek.pdf (8. 12. '14).
- Intihar, Stanka (2014): *Kazalniki dohodka in revščine, Slovenija, 2013 – končni podatki*. Republika Slovenija: Statistični urad RS. Dostopno na <http://www.stat.si/StatWeb/glavnanavigacija/podatki/prikazistaronovico?IdNovice=6490> (8. 4. '15).
- Jacovič, Anita (2010): *Merjenje razvoja sistema socialne zaščite v Sloveniji*. V 20. statistični dnevi, *Merjenje blaginje in napredka družbe*. Radenci: SURS, Statistično društvo Slovenije, 1–35. Dostopno na <http://www.stat.si/StatisticiDnevi/Docs/Radenci%202010/Jacovi%C4%87-povzetek.pdf> (8. 12. '14).
- Kališnik, Grega (2014): *Ko starši otroke pripeljejo v trgovino, ker doma nimajo kurjave*. *NeDelo*, 7. 12. '14. Dostopno na <http://www.delo.si/nedelo/za-vsakega-reveza-fovsljivec-raste.html> (13. 12. '14).
- Kocijančič, Matic (2014): *Liberalizma ne gre enaciti z egoizmom (intervju z Janezom Šušteršičem)*. *Pogledi* 5 (22), 26. november 2014. Dostopno na <http://www.pogledi.si/druzba/liberalizma-ne-gre-enaciti-z-egoizmom> (13. 12. '14).
- Kolarič Zinka in Ivan Svetlik (1987): *Jugoslovanski sistem blaginje v pogojih ekonomske krize*. *IB – revija za planiranje XXI* (8): 23–31.
- Končno poročilo (2015): *Socialni položaj v Sloveniji 2013–2014*. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo.
- Korošec, Valerija (2010): *V čigavem imenu?* *Mladina* 46, 19. 11. '10: 25–26.
- Lennartsson, Carin (1999): *Social ties and health among the very old in Sweden*. *Research on Aging* 21 (5): 657–681.
- Leskošek, Vesna (2011): *Uvajanje neoliberalnega koncepta novega javnega menedžmenta v socialne dejavnosti*. *Socialno delo*, 50 (1): 43–45.
- Lessenich, Stephan (2013): *Die Neuerfindung des Sozialen; Der Sozialstaat im flexiblen Kapitalismus*. Bielefeld: Transcript.
- Mali, Jana (2011): *Pogled z vidika skrbi za stare ljudi*. *Socialno delo*, 50 (1): 59–62.

- Marn, Urša (2010): Ali smo še socialna država? Zlorabe socialnih pomoči so izgovor za omejevanje socialnih pravic. *Mladina* 45, 12. 11., 10: 19–23.
- Marn, Urša (2011): Ivan Svetlik, minister za delo, družino in socialne zadeve (intervju). *Mladina* 7, 18. 2. '11: 29–33.
- Marn, Urša (2014): Dušan Mramor, ekonomist (intervju). *Mladina* 22, 30. 5. '14. Dostopno na <http://www.mladina.si/157100/dusan-mramor/> (12. 12. '14).
- Marshall, Thomas H. (2012): Državljanstvo, razred in socialna država. Ljubljana: Založba Sophia.
- Mekina, Borut (2009): Obdavčimo bogate! *Mladina* 14, 9. 4. '09. Dostopno na <http://www.mladina.si/46831/obdavcimo-bogate/> (8. 12. '14).
- Mekina, Borut (2013): Enakost, bogata Slovenija. *Mladina* 28, 12. 7. '13, 19–25.
- Naglič, Metka in Ana Čemažar (2015): Pogovor z vodjem svetovalnice za migrante. *Amnesty international Slovenije - akcija*, 12 (1): 14–15.
- FSI (2014): *The Fragile States Index 2014*. Washington: The Fund for Peace.
- Perodeau, Guilheme in Guillaume G. du Fort (2000): Psychotropic drug use and the relation between social support, life events, and mental health in the elderly. *The Journal of Applied Gerontology* 19 (1): 23–41.
- Novak, Mojca, Nevenka Č. Sadar, Srečo Dragoš, Polona Dremelj, Anuška Ferligoj, Valentina Hlebec, Tina Kogovšek in Mateja Nagode (2004): Omrežja socialne opore prebivalstva Slovenije. Ljubljana: Inštitut RS za socialno varstvo.
- OECD (2014): *Social Expenditure - Aggregated data*. Dostopno na http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=SOEX_AGG (15. 12. '14).
- Piketty, Thomas (2014): *Capital in the twenty-first century*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Porter, E. Michael, Scott Stern in Michael Green (2014): *Social Progress Index 2014*. Washington, d. c.: The Social Progress Imperative. Dostopno na <http://www.socialprogressimperative.org/system/resources/W1siZiIsIjIwMTQvMDUvM-jYvMTYvMzcvMDAvMjUzLnVY2lhbF9Qcm9ncmVzc19JbmRleF8yMDE0X-0V4ZWN1dGl2ZV9TdW1tYXJ5LnBkZiJdXQ/Social%20Progress%20Index%202014%20Executive%20Summary.pdf> (17. 11. '14).
- Radonjić, Perica (2014): »Predlagam strokovni upor« (intervju s sekretarko skupnosti centrov za socialno delo). *Since* 07, 1 (2): 4–7.
- Ramovš, Jože (2005): Izhodišča in predlogi za nacionalni program socialnega varstva starih ljudi. *Kakovostna starost*, 8 (3): 2–38.
- Rus, Veljko (1990): *Socialna država in družba blaginje*. Ljubljana: Domus.
- Ružica, Miroslav (1985): *Socijalna politika - kritika teorijskih osnova*. Beograd: Viša škola za socijalne radnike.
- Sahlins, Marshall (1999): *Ekonomika kamene dobe*. Ljubljana: Založba *cf.
- Samson, Michael, Kenneth MacQuene, Ingrid van Niekerk (2005): *Social Grants, South Africa. Policy Brief 1*. Dostopno na <http://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/1688.pdf> (16. 11. '14).
- Sen, Amartya (2009): *Identiteta in nasilje*. Ljubljana: Sophia.
- SI-STAT (2015): Podatkovni portal. Dostopno na <http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/Saveshow.asp> (8. 4. '15).

- Social Europe (2014): Many ways, one objective. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Srakar, Andrej in Miroslav Verbič (2015): Dohodkovna neenakost v Sloveniji in gospodarska kriza. *Teorija in praksa*, LII (3): 538–553.
- Stark, Rodney in William Sims Bainbridge (2007): *Teorija religije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- SURS (2014): Statistični urad Republike Slovenije. Dostopno na <http://www.stat.si/> (12. 12. '14).
- Svetlik, Ivan (1987): Prestrukturiranje družbenih dejavnosti. *IB – revija za planiranje XXI* (8): 9–22.
- Svetlik, Ivan (2010): Pavšalne sodbe niso dovolj. *Mladina* 46, 19. 11. '10: 24–25.
- Svetlik, Ivan (2010a): Hic Rhodus, hic salta! *Mladina* 48, 3. 12., 10: 38–39.
- Šefer, Berislav (1981): *Socialna politika v socialistični samoupravni družbi*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Toš, Niko (ur.) (2013): *Vrednote v prehodu VII: Slovenija v mednarodnih in medčasovnih primerjavah, 1991–2012*. Wien, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV-CJMMK.
- Toš, Niko, Tina Vovk (ur.) (2014): *Slovensko javno mnenje 2013, SJM 2013/3*. Longitudinalni projekt. Pregled in primerjava rezultatov. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Dostopno na: http://www.cjm.si/ul/2013C/SUM_2013_13_M.pdf.
- UMAR (2014): *Ekonomsko ogledalo XX* (4).
- UMAR (2015): *Poročilo o razvoju 2015*. Ljubljana: Urad za makroekonomske analize in razvoj. Dostopno na http://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/publikacije/pr/2015/POR_2015.pdf (30. 4. '15).
- Viršek, Damjan (2014): Podjetnost je pogum za spremembe. *Podjetniške zvezde* (priloga), *Delo*, 13. 12. '14.
- Vlada RS (2014): *Izvedbeni načrt nacionalnega programa socialnega varstva za obdobje 2014–2016 na nacionalni ravni*. Nacionalna koordinacijska skupina za pripravo nacionalnih izvedbenih načrtov: 13. 6. '14 (osnutek).
- Wilkinson, Richard in Kate Pickett (2012): *Velika ideja*. Novo mesto: Penca idr.
- Zidar, Romana (2010): Ni bil komunikacijski šum. *Mladina* 47, 26. 11., 10: 28–29.
- Zidar, Romana (2011): Črni labodi v socialnem varstvu ali bosta svoboda izbira in konkurenčnost res prinesli kakovost? *Socialno delo*, 50 (1): 51–54.
- ZSVarPre (2010): *Zakon o socialnovarstvenih prejemkih*. Uradni list RS, št. 61/2010, 40/2011, 110/2011, 40/2012, 14/2013.